

Nacionalismus a střední Evropa

Pragmatistické řešení

Radim Šíp, MU
sip@ped.muni.cz

MOTTO:

Přívlastek „národní“ v poslední době všude naznačuje,
že něco není v pořádku, že už to není, co by to mělo být.
(Sándor Márai, Deníky I, 1947, 206)

Obsah

1. Pragmatismus – hlavní rysy
2. Modernita a nacionalismus
3. Podmínky a příčiny vzniku nacionalismu
4. Modernita a nacionalismus
5. Nacionalismus a střední Evropa
6. Pozdně moderní situace a nacionalismus
7. Pragmatistické řešení

Pragmatismus – hlavní rysy

Pragmatismus

- přijetí důsledků darwinismu
- nedůvěra v Pravou strukturu světa
- existují věci, situace, struktury nezávislé na našem poznání
- ALE neexistují pevné formy (podstaty, esence, pojmy mimo prostor a čas, věčné relace, neměnné funkce)
- vše podléhá změně
- poznání je časná záležitost a je zde od toho, aby neurčitou situaci => určitou, uspokojivou

Pragmatismus – hlavní rysy

- prostředkem poznání = racionalita = kontrola důsledků
- podstatné – kontrola důsledků jednání, událostí

MORÁLNÍ MAXIMA PRAGMATISTICKÉHO POJETÍ POZNÁNÍ

- jestliže současné formy (identity, instituce, zvyky...) nejsou schopny řešit problematcké situace => racionální povinnost **proměnit tyto formy**

Modernita a nacionalismus

Vztah modernity a nacionalismu

- 2. sv. válka => co bylo její příčinou?
- odpovědi: Velká krize, důsledky vyrovnání po 1. sv. válce, a nacionalismus
- teprve druhá generace intelektuálů => 2. sv. válka – nacionalismus – modernita
- dnes:

Zygmund Bauman – Holocaust and Modernity

Charles Patterson – Věčná Treblinka

Michel Foucault – Je třeba bránit společnost

Modernita a nacionalismus

Př.

Foucault: Je třeba bránit společnost

(Il faut défendre la société)

- ✓ charakteristika moderního nacionalismu – jen vedlejší téma v analýze politického diskurzu a vzniku jeho buržoazní verze
- ✓ politická moc definována a odvozována od války mezi vládnoucími a ovládanými – aristokratická verze dějin namířena proti absolutismu panovníka (panovník = zrádce moci válečné aristokracie, která dobyla území Galie v 4.-5. st.)
- ✓ Sieyés: skutečnou moc má mít 3. stav, protože on utváří hodnoty (zemědělství, řemesla, obchod) a řídí (státní úřednický aparát) => „sociální tělo“ =>
- ✓ později (poč. 19. st.) národ – určen občanstvím, nikoli příslušností k třídám, narace o válce jako legitimizaci vlády proměněna na vnitřní politický a ekonomický boj

Modernita a nacionalismus

Př. Foucault: Je třeba bránit společnost

(Il faut défendre la société)

- ✓ během 19. století se ale válečný princip objevuje opět, pozměněn
- ✓ vliv proto-sociologie, medicínské vědy, demografických studií (vliv poznání obecně) => nový způsob ochrany „sociálního těla“ = „biomoc“, „biopolitika“ = série různých technik manipulující lidi jako skupiny
- ✓ ochrana zdraví „sociálního těla“ => regulace zvyků, zdraví, populačního růstu, sexuality, „krve“ a „zdravého života“
- ✓ => oživení starého rasismu + vynalezení nového pojetí slova „národ“

„...Čím více podřadných druhů bude mizet, čím více bude odstraněno nenormálních jedinců... tím více já – nikoli jako jedinec, nýbrž jako druh – budu žít, budu silný, zdatný, budu se moci množit... [N]epřátelé... nejsou nepřáteli v politickém smyslu; ale jsou nebezpečím... vzhledem k populaci a pro ni...“ (Foucault, 228)

Podmínky a příčiny nacionalismu

Tento typ diskurzů umožněn

hlubokými strukturálními změnami přechodu **tradiční společnosti do společnosti moderní:**

1. Rozbití tradičních úzkých komunit => prostorová i sociální mobilita
2. Nový druh flexibility dříve typický pouze pro městské obyvatelstvo (20%)

„...[K]aždý obyvatel musel chtít nechtě pozorně sledovat finanční situaci, pohyb peněz, události, které ovlivňovaly situaci na trhu – Pissané a Janované proto, že byli závislí na obilí z Romagne, Sicílie či údolí Rhône, vlámské soukeníky a valcháři proto, že se obávali nezaměstnanosti při zastavení dodávek anglické vlny, pařížští a lyonští tovaryši kolem roku 1430 proto, že mír s Burgundskem pro ně znamenal snazší život...“
(Rossiaud, „Měšťan“, 132-133)

3. Nutnost vzniku centrální daňového systému a úřednímu aparátu

Podmínky a příčiny nacionalismu

→ vysoká míra flexibility a mobility, individualizace, nárůst konfliktů, hrozba anomie

Nástroje, jak společnost stmelit a nivelizovat:

- A. Peněžní systém a generalizovaný trh (G. Simmel)
- B. Nové způsoby disciplinace společnosti a s tím související nové pravomoce a nové působnosti státu (M. Foucault)
- C. **Dva typy nového sociálního pouta** (E. Gelner)
 - ✓ **liberální republikanismus**
 - ✓ **nacionalismus**

Podmínky a příčiny nacionalismu

Liberální republikanismus

- ✓ osvícenský racionalismus –
- ✓ osvícenský kosmopolitismus
- ✓ nezadatelná práva člověka

(dlouhý diskurs 2. stol. – 18. století – práva původně odvozená od Boží moci a odpovědnosti vůči bohu, v osvícenství „negativní svoboda“, viz Komárková: Původ a význam lidských práv)

- ✓ rovnost je zajištěna Univerzálním Rozumem, Abstraktní rovností

předpoklady

- ➔ Mýtus „Univerzálním Rozumu“
- ➔ Mýtus „Lidské přirozenosti“

– příliš formální, intelektualistický, nepochopitelný pro většinu obyvatel

Velice příhodné pro lidi, kteří chtějí opustit ghetto => úspěch Židů ve Vídni, Berlíně, Praze...

Podmínky a příčiny nacionalismu

Nacionalismus

- ✓ touha po „kořenech“,
- ✓ „kořeny“ nejsou prostě etnické / naturálně –kulturní, ale „nacionální“
- ✓ historismus – snaha spojit to velké z minulosti se současností =>
hledání **společných** hrdinů, **jedné** sdílené historie, **jednoho** společného jazyka

→ * biologické koncepce národa =>

jedna historie, **jeden** jazyk → nutnost potlačit etnickou a jazykovou pluralitu a variabilitu

→ **národ** = jediný ručitel rovnosti => ROVNOST UVNITŘ NÁRODA

Podmínky a příčiny nacionalismu

Proč nacionalismus spíše než liberální republikanismus?

1. Nacionální mýty poskytují lidem „hmatatelnou“ blízkost – blízkost krve a půdy. → **pocit široké a přítomné sounáležitosti**
2. Tato blízkost umožňuje číst z původně etnických jedinečností a prapodivností „běh dějin“ (naš národ určen k přežití / obohacení ostatních národů – cizí národ určen k zániku / ke službě) → **pocit hluboké existenciální jistoty, národ jako historická a božská prozřetelnost**
3. Tento mýtus může snadněji integrovat všechny sociální třídy bez toho, aniž by fakticky byla narušena stávající hierarchie (všichni jsme Čechové – je jedno jestli je někdo dělník, bohatý buržoa – tvoříme jednotu) → **potřeba konzervativního uspořádání nově se objevivších sociálních tříd a nerovností**

Modernita a nacionalismus

Lesk a bída nacionalismu

Lesk

- ✓ dočasné, relativně racionální řešení rozpadu starých sociálních vazeb
- ✓ poskytnutí pocitu silné solidarity

Bída

- ✓ nacionální koncepce poskytla elitám nového „boha“, kterým mohly manipulovat masami
- ✓ naprosto děsivé řešení pro etnicky silně smíšená území – střední Evropa, území bývalé Jugoslávie, africké oblasti vystavené koloniální politice utváření sfér vlivu -> vznik umělých státních celků atp.

Nacionalismus a střední Evropa

Teorie 4 zón E. Gelnera (*Národy a nacionalismus, Podmínky svobody, Nacionalismus*):

1. západní (VB, Španělsko, Francie, Nizozemí...) – silné kultury + stabilní říše vytvořili alianci – nebylo nutné obrození, naopak zapomínání na různost.
2. Silné kultury čekající na vytvoření silných států (Itálie, Německo) – (nestabilita – fašismus, nacismus)
4. Východní zóna, kde byl nacionalismus potlačen – carské Rusko, Sovětské Rusko, Sovětský svaz – „umma“ – Lenin potřeba vysoce disciplinovaného oddaného řádu náboženského charakteru, potlačení nacionalismu
3. střední Evropa – příliš etnicky a kulturně promísena, nacionální řešení = katastrofa

Nacionalismus a střední Evropa

Gellner, Podmínky svobody, s. 101:

„...Existovala zde děsivá směsice odlišných kultur promíchaných geograficky i ve svých sociálních strukturách, jejich politickým, kulturním i náboženským hranicím, chyběla jakákoli koherence či vzájemná podpora...Nacionalismus začal s polonormativní, polodeskriptivní etnografií, něčím mezi záchranou akcí a sociálním inženýrstvím. Jestliže měly být potencionální jednotky kompaktní a homogenní, bylo nutné provést ještě něco – velké množství lidí muselo být buď asimilováno, vyloučeno, popřípadě zabito. V průběhu prosazování nacionalistického principu byly použity všechny tyto metody a používány jsou dodnes...“

- ✓ nejde jen o viditelné a bolestné události – vymístění Maďarů, odsun Němců, odsun a likvidace Židů a Rómů, předválečný štvavý nacionalismus
- ✓ jedná se o celou strukturu událostí a podmínky formování státních útvarů

Nacionalismus a střední Evropa

Rádlova kritika dohody ze Saint Germain, kde se píše
„českoslovenští občané jiného jazyka“

„...V Československé republice jde o *určité* národnosti: o Čechy, Slováky, Němce, Maďary, Poláky, Rusíny, Židy... tyto národnosti nejsou ani cizinci, ani přistěhovalci, ani menšinami, chráněnými více méně neurčitými zákony proti vládnoucímu národu, nýbrž jsou to konstitutivní jednotky státu...“ (Válka Čechů s Němci, 156)

Ale na to už bylo pozdě, nacionalistický princip byl dávno v běhu.

Příklad Československo:

- ✓ během 1. světové války zde nebyl prostor pro ne-nacionalistické řešení rozpadu Rakousko-uherské říše
- ✓ Masaryk musí svůj „ideál humanitní“ kloubit s neexistujícím a nebezpečným mýtem existence „Česko-slovenského národa“

Nacionalismus a střední Evropa

- ✓ realita vzniku Československa –
A. Soubigou, TGM, s.302-303:

„...Problém tkvěl v tom, že aby mohla být vyřešena hospodářská krize na Slovensku, bylo třeba zvýšit dodávky uhlí. Ty však závisely na produkci ostravské uhelné pánve. Tím lze vysvětlit, proč českoslovenští činitelé na mírových konferencích tak trvali na získání části Slezska. Bez něho by bylo Slovensko ztraceno a bez Slovenska by německý vliv v Čechách byl o mnoho silnější, protože za (byť sporného) sčítání lidu z roku 1910 mělo Slovensko tři miliony obyvatel...“

- ✓ zformování Československa = dědictví Rakouska-Uherska – etnický vysoce smíšený stát (Češi, Maďaři, Němci, Poláci, Romové, Rusíni, Slováci, Židé) na ještě menším území, stále více se prosazovalo nacionální hledisko – čím více se uplatňovalo, tím více se stávalo možné vyhánění, vysídlení, likvidace, vymístění

Nacionalismus a střední Evropa

- ✓ narůstání napětí – Slovensko požadovalo slíbenou autonomii
 - ✓ strach z postupné desintegrace – autonomií Slovensku by se otevřely debaty na autonomii pro Němce v Sudetech, Poláky ve Slezsku, Maďary v Poddunajské nížině a v dalších příhraničních oblastech
 - ✓ 30. léta vystupňování problémů
 - ✓ * Slovenského štátu a 2. republiky na území Česka
 - ✓ 2. světová válka a po ní –
 1. likvidace Židů a Rómů
 2. ztráta Podkarpatské Rusi
 3. odsun Němců
 4. vymístění Rómů, Maďarů a dalších národností do pohraničí a jinam
 5. spory mezi Čechy a Slováky překryty a zakonzervovány vládou KSČ
- ➔ **ideál nacionalistického myšlení** = etnicky a kulturně „vyčištěná země“

Pozdně moderní situace a nacionalismus

- ✓ po 1989 – oživení a eskalace národnostních problémů => rozpad ČSFR a vznik dvou států
- ✓ po 11 letech vstup do EU – integrace do EU struktur, úzká spolupráce

Nejedná se o náhodu – žijeme strukturně ve zcela odlišné době, pozdně moderní:

- ✓ obrovská vztahovost a provázanost – kapitálu, pracovních příležitostí
- ✓ *především provázanost a křehkost způsobené nad-nacionálními (nad-státními) riziky*: bezpečnostní, environmentální, ekonomické => silná provázanost velkých nad-nacionálních celků, nutnost jejich spolupráce a integrace

U. Beck *Those who plays the national card lose*

- ✓ rizika pozdně moderní doby => nový způsob politického myšlení a jednání – nad-národní
- ✓ to si vyžaduje radikální oddělení státu od nacionalismu (podobně jako si náboženské války před 300 lety vyžádaly radikální oddělení státu a náboženského vyznání)

Pozdně moderní situace a nacionalismus

- ✓ potřeba změny myšlení při přechodu od nacionalismu k post-nacionalismu
- ✓ zřetelně, ale nejsme schopni porozumět pocitům druhé strany: Češi vyhnaným Němcům a naopak, Maďaři Slovákům a naopak
- ✓ mentální klička ve vnímání historie – úhybné manévry:
 1. př. příklad snah o oficiální omluvu a objevení se závažných dokumentů – známý profesor : jedná se o masochistickou a nezdravou, pubertální reakci
 2. přítel Maďar a jeho vztah k Trianonské smlouvě: „Evropa se k nám zachovala jako k nějaké špíně, ale my jsme chránili a zachránili Evropu před Turky.“

– typické: obě reakce vynechávají historicky důležité informace

ad 1. důležitá zjištění v dokumentech objevených v českých archivech (Adrian von Arburg)

ad 2. fakt, že územní ztráty Maďarska byly většinou ve prospěch zemí, kteří se bojů s Turky intenzivně účastnily – Rumunsko, Srbsko, Podkarpatská Rus, Slovensko

Pragmatistické řešení

Pragmatistická terapie:

- ✓ neexistují pevné formy – esence, podstaty
- ✓ „pevné formy“ jsou pouze naše konstrukty utvářející se jako naše nástroje k snadnějšímu přežití

⇒ **poznání** stejně jako naše **identity** jsou takové **konstrukty**

⇒ utvářejí se proto, abychom si zajistili snadnější přežití

- ✓ pragmatistické pojetí inteligentního jednání:

⇒ kontrola důsledků našeho jednání a prostřednictvím nich i teorií, identit a pojmů, které byli příčinou a funkcí takového jednání

⇒ změna těchto konstruktů, jakmile se ukáže, že přinášejí víc negativ než pozitiv

Pragmatistické řešení

Pragmatistická terapie:

- ✓ identifikace problému: zacházíme s našimi identitami jako s něčím stálým a neměnným
 - ✓ identifikace procesu konstrukce identit:
 1. utvářejí se prostřednictvím „mýtů“ a „příběhů“, které formují naši osobní a kolektivní zkušenost
 2. utvářejí se prostřednictvím sociálně kontrolovaného výběru částí zkušeností a vynecháváním „sporných“, „lživých“ pasáží, příběhů atp.
 - ✓ terapie = postupné otevírání se „podvratným“ příběhům, otevírání imaginace prostřednictvím edukace a performačních technik
- př. Ochota představit si, co znamenalo být v noci seřazen na malém náměstí po tisících a být hnán za tmy z Brna směr Rakousko, slyšet střelbu, vidět hrubé, nevzdělané mladíky ze Královopolské s rudými páskami na rukou, jak mlátí všechny ty, kteří nemohou, být znásilněná v noci Pohořelicích, vidět umírat desítky lidí na tyfovou nákazu, později pracovat na jednom z jihomoravských statků v postavení velice podobnému otroku.

Pragmatistické řešení

Pragmatistická terapie:

- ✓ terapie = hluboká proměna výukových kurikulí literatury, občanské výchovy a historie:
 1. literatura – vyřazení „nacionálního lyricismu“ = nevybírat díla do literárního podle národnostní příslušnosti, ale podle kvality či funkce
 2. občanská výchova – zdůrazňovat, co je našim okolním státům a kulturám společné a proč; nutné proměnit nacionální axiologii na evropskou
 3. historie – vyhnout se pozitivistickému důrazu na data a „velké události“, důležité události učit prostřednictvím dějin všedního dne, z dějin zdůrazňujících boje, války politické, ekonomické
přejít ke zdůraznění kreativního, mírového života kultur a etnik (příklad učebnice Aleny Gecse)

Děkuji za pozornost